

викладач кафедри іноземних мов
Національного університету
«Львівська політехніка»

ЕКСПРЕСИВНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЗАЙМЕННИКІВ У ТЕКСТАХ ОРАТОРСЬКОГО ДИСКУРСУ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Постановка проблеми. При комплексній характеристиці текстів ораторського дискурсу досить цікавим є морфологічний рівень мови, який дає авторам значні можливості для створення експресивності, що пов'язано з різноманітністю морфологічних способів вираження змісту. Однак морфологічні одиниці мови неоднозначні в стилістичному відношенні й неоднакові за обсягом стилістичних конотацій. Стилiстичні можливості частин мови визначаються категоріальними значеннями кожної частини мови та способами організації слів у текстах певних стилів і жанрів.

На морфологічному рівні раніше ми розглядали експресивні та стилістичні можливості таких частин мови, як прикметник, прислівник і дієслово, а також частотність тих чи інших морфологічних форм залежно від мети адресанта.

Стилiстично важливими для текстів ораторського дискурсу є також займенники – слова, які вказують на предмети, ознаки й кількості, але не називають їх. З-поміж усіх частин мови займенник вирізняється способом репрезентації. У мовленні він дублює іменники, прикметники, числівники. Співвідносячись із названими класами слів, займенник має властиві тільки йому семантичні ознаки та синтаксичні функції.

Специфіка семантики займенників полягає в опосередкованості їхнього лексичного значення, тобто вони наповнюються конкретним змістом лише у сфері мовлення. З огляду на це займенники використовують тільки в відповідному контексті, у зв'язку з конкретною ситуацією, яка дає змогу визначити обсяг їхніх значень. Закріплення займенників за ситуативною предметністю мовлення визначає їхнє основне функціональне призначення – текстотвірне, тобто займенники можуть замінювати назви предметів, присудки, навіть цілі речення, а також є засобом розгортання та встановлення змістових зв'язків у тексті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних із дискурсом, зробили такі українські мовознавці, як К. Серажим, О. Ільченко, І. Шевченко, Ф. Бацевич, Г. Почепцов, О. Селіванова, Т. Скуратовська, І. Соболева, В. Шинкарук та інші. Різні аспекти поняття ораторського дискурсу, зокрема у Стародавньому Римі, висвітлюються в працях О. Ніколаєнко. Комплексна прагматико-стилiстична характеристика текстів ораторського дискурсу Стародавньої Греції здійснюється вперше.

Мета статті полягає в дослідженні різноманітності займенників в ораторському дискурсі Давньої Греції та простеженні їхніх експресивних і стилістичних функцій.

Виклад основного матеріалу. Відзначаючи особливу частотність займенників, зазвичай вказують на екстралінгвістичні фактори цього явища: зміст, конкретність розповіді, прагнення письменників уникнути повторів. У той же час слід підкреслити, що літератори шукають у займенниках своєрідні джерела мовної експресії; звернення до них нерідко продиктоване естетичними мотивами, що викликає особливий стилістичний інтерес, зокрема для ораторського дискурсу [2, с. 88].

Проаналізувавши політичні промови найвидатнішого представника старогрецької риторики, Демосфена, розглянемо частоту вживання та виразні можливості займенників. Найбільшої популярності набули в текстах вказівні (568 разів) та особові займенники (427 разів), майже в однаковій кількості зустрічаються означальні (231), відносні (213) та неозначені (187), рідше – заперечні (71), питальні (54), присвійні (33) та зворотні (25), майже не вживається взаємний займенник (7) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Займенники	Кількість уживання	Відсоткове співвідношення
Вказівні	568	31%
Особові	427	24%
Означальні	231	13%
Відносні	213	12%
Неозначені	187	10%
Заперечні	71	4%
Питальні	54	2.7%
Присвійні	33	2%
Зворотні	25	1%
Взаємний	7	0.3%
Усього	1816	

Значний відсоток уживання вказівних займенників в ораторському дискурсі можна пояснити тим, що вони мають здатність уживатися в тексті там, де «семантичних відношень між лексичними одиницями вияв-

ляється недостатньо для реалізації внутрішніх текстових відношень», постійно вводять у текст нові об'єкти, групи слів і розгорнуті дескрипції, які служать оратору «будівельним матеріалом» для його промов, матеріалом конкретного, безпосереднього втілення його ідей [1, с. 21]. Крім того, замінюючи окремі слова, а іноді й цілі речення, вказівні займенники допомагають автору економно висловлювати думки, а також уникати зайвих повторів, тобто роблять мову різноманітною [4]. Так, наприклад, у реченні: ἤνικ' ἦλθεν Ἀλέξανδρος ὁ **τούτων** πρόγονος περὶ **τούτων** κῆρυξ... [10, с. 56] («Коли прибув Александр, [предок цих людей], [в якості] глашатая про це...») можемо побачити, як мовець для того, щоб урізноманітнити мову й уникнути повторів, уживає займенник περὶ τούτων, замінюючи ціле речення. Під ним ми можемо зрозуміти те, що Александр прибув для того, щоб повідомити афінян про можливість владарювати над усією Грецією, якщо вони підкоряться персам. **Ταῦτα** μὲν ἐστὶν ἃ πᾶσι δεδόχθαι φημί δεῖν καὶ παρεσκευάσθαι προσήκεινοῖμαί: πρὸ δὲ **τούτων** δύναμιν τιν', ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, φημί προχειρίσασθαι δεῖν ὑμᾶς... [9, с. 216–217; 19, с. 1–4] («Це є те, яке, я кажу, що треба всім прийняти, і вважаю, що годиться приготувати для цього, афінські громадяни, якість військо»). У цьому випадку оратор за допомогою вказівного займенника економніше висловлює думки, маючи на увазі, що військо треба підготувати для того, щоб зненацька завдати Філіпові удару.

Важливою для оратора є й така особлива вказівна здатність займенників, як зазначення з точки зору мовця [4]. За допомогою таких займенників, як οὗτος, αὐτή, τοῦτο, τοιοῦτος, τοιαυτή, τοιοῦτο; τούτος, τούτη, τούτο; ἐκεῖνος, ἡ, ο; рідше – ὅδε, ἥδε, τόδε, в ораторському дискурсі мовець виділяє будь-який предмет із низки подібних і повертає до нього увагу співрозмовників: εἰ τοίνυν ὁ Φίλιππος τότε **ταύτην** ἔσχε τὴν γνώμην... οὐδὲν ἂν ὧν νυνὶ πεποίηκεν ἔπραξεν οὐδὲ **τοσαύτην** ἐκτήσατ' ἀνδύναμιν. [9, с. 207–208] («Якщо б тоді Філіп мав таку думку, нічого б не зробив із того, що зробив тепер, і не отримав би такої сили»); ἂν ἐθελήσητε τοῦ θορυβεῖν καὶ φιλονικεῖν ἀποστάντες ἀκούειν, ὡς ὑπὲρ πόλεως βουλευομένοις καὶ **τηλικοῦτων** πραγμάτων προσήκει, ἔξειν καὶ λέγειν καὶ συμβουλεύειν [5, с. 297] («Якщо б захотіли слухати, відмовившись від шуму й суперечки, як годиться тим, хто вирішує державні справи, причому такі важливі, я мав би можливість і говорити, і радити»). У цьому прикладі завдяки займеннику τηλικοῦτων автор намагається звернути увагу афінян на те, наскільки важливими для них є справи, про які він хоче їм повідомити.

Вказівні займенники, вимовлені відповідним чином, можуть висловлювати й оцінку, яку дає мовець тому чи іншому факту, події [1]: κέκρισθε γὰρ ἐκ **τούτων** τῶν ἔργων μόνοι τῶν πάντων μηδενὸς ἂν κέρδουςτὰ κοινὰ δίκαια τῶν Ἑλλήνων προέσθαι [10, с. 55] – «Унаслідок таких дій ви вважалися єдиними, хто за жодну вигоду не залишив спільних прав греків». Тут оратор за допомогою вказівного займенника дає позитивну оцінку вчинкам афінян, які не піддавалися спокусам Філіпа, що прагнув захопити владу над ними.

Особливо слід звернути увагу на активне вживання особових займенників, за допомогою яких, як і в ораторському дискурсі стародавнього Риму [3, с. 9], створюється самопрезентація автора, спрямована на формування довіри: ἐγὼ γάρ, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, σφόδρ' ἂν ἠγοῦμην καὶ αὐτὸς φοβερόν τὸν Φίλιππον ... [7, с. 149] – «Я й сам, афінські громадяни, вважав би Філіпа дуже небезпечним»; ... ἐγὼ δ' οὐχ ὅ τι χρὴ περὶ τῶν παρόντων συμβουλεύσαι χαλεπώτατον ἠγοῦμαι ... [8, с. 174] – «Я сам вважаю найважчим не те, про що треба порадитися за таких умов».

Оратор також активно впливає на слухачів, несподівано вводячи в текст особові займенники ἡμεῖς та ὑμεῖς, які допомагають створити ілюзію причетності, співучасті, іншими словами – «ефект присутності» адресата в описуваній ситуації [2, с. 88]: εἰ γὰρ ἔροίτο τις **ὑμᾶς**, εἰρήνην ἄγεται, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι; 'μὰ Δί' οὐχ **ἡμεῖς γ'**, εἴποιτ' ἂν, ἀλλὰ Φίλιππος πολεμοῦμεν. [9, с. 221] – «Якщо б хтось вас запитав: «Чи у вас мир, афінські громадяни?» Ви б відповіли: «Ні, клянемося Зевсом, але ми воюємо з Філіпом»; ἔστιν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, χρήμαθ' **ὑμῖν**, ἔστιν ὅσ' οὐδενὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων στρατιωτικά ... [6, с. 133] – «У вас, афінські громадяни, є гроші на утримання військ, є стільки, скільки нема в інших людей».

Таким чином, звернення до особових займенників, що об'єднують у своїх значеннях автора і його слухачів, дозволяє мовцю посилити експресивне забарвлення мови й надати промова відтінку ширості.

Часто вживається також означальний займенник αὐτός, ἡ, ὁ (128 разів), який заміняє собою особовий займенник третьої особи однини, найчастіше тоді, коли оратор не називає імен і відмовляється від використання іменників. Таким чином, будується своєрідний стилістичний прийом «обманутого очікування», коли займенник з іншим значенням уживається в препозиції щодо заміщованого іменника [2, с. 93]: <...> τις οἶεται δὲ βίᾳ καθέξειν **αὐτὸν** τὰ πράγματα <...> [7, с. 151] – «Хтось думає, що він буде силою утримувати положення»; ἀδικεῖ πολὺν ἡδὴ χρόνον, καὶ τοῦτ' **αὐτὸς** ἄριστα σύνοιδεν αὐτῷ [10, с. 63] – «Уже довгий час завдає шкоду й він сам це найкраще знає» (у цих випадках займенник αὐτός заміняє іменник Φίλιππος).

Для стилістичного аналізу промов з інших розрядів займенників цікаві також неозначені займенники, які сприяють «віддаленню» предметів і подій, про які йдеться, і які на тлі всіх інших виділяються семантичною винятковістю: їхні значення ніколи до кінця не виявляються в контексті [2, с. 94]: <...> εἴτε συμμάχους εἴτε σύνταξιν εἴτ' ἄλλο **τι** βούλεται **τις** κατασκευάζειν τῇ πόλει, τὴν ὑπάρχουσαν εἰρήνην μὴ λύων τοῦτο ποιήσει ... [5, с. 303] – «Чи союзників, чи податок, або ще щось хтось хоче приготувати для держави, буде робити це, не порушуючи існуючого миру»; <...> ἀγαπήτων ἦν ... ἀγαθοῦ **τινος** μεταλαβεῖν <...> [8, с. 192] – «Приємно було отримати щось блага».

Відсутність змістовної конкретизації неозначених займенників у контексті сприяє розвитку в них позитивних або негативних оцінних значень. Так, наприклад, у реченні: <...> ὑπῆρχον Ὀλύμπιοι δύναμιν **τινα** κекτημένοι <...> [8, с. 178] – «Олімпійці були володарями якоїсь сили» у займеннику **τινα** розвивається позитивне оціночне значення, адже мовець говорить, що завдяки наявності в олімпіян таких сил, Філіп навіть не наважувався вступати з ними в воєнні сутички.

Особливо слід звернути увагу й на питальні займенники, які, будучи сильним засобом привернути увагу слухачів до певного предмета, допомагають оратору наповнити промови значною експресією: <...> *τί βούλεσθε; τί γράψω; τί ὑμῖν χάρισωμαι* <...> [8, с. 187] – «Чого ви хочете? Що мені написати? Як вам догодити?» Уживаючись у питаннях, на які мовець сам же дає відповідь, такі займенники є важливим засобом актуалізації названого далі поняття: *τί οὖν, ἄν τις εἴποι, ταῦτα λέγεις ἡμῖν νῦν; ἵνα γνῶτ', ὃ ἄνδρες Αθηναῖοι, καίαισθησθ' ἀμφοτέρα* [6, с. 130] – «Хтось сказав би: для чого ти нам тепер говориш? А для того, щоб ви знали, афінські громадяни, і розуміли це та інше»; *τίνων ὁ Φίλιππος κύριος πρῶτονμετὰ τὴν εἰρήνην κατέστη; πυλῶν καὶ τῶν ἐν Φοκεῦσι πραγμάτων* [10, с. 52–53] – «Чим насамперед заволодів Філіп після миру? Воротами й справами в Фокіді». Тут ми можемо спостерігати, як завдяки питальному займеннику *τίνων* оратор прагне наголосити, чим саме заволодів Філіп, тобто прагне актуалізувати цю інформацію.

Висновки та пропозиції. Таким чином, кожен займенник стилістично особливий та неповторний, він може виконувати не одну, а декілька функцій, що досить важливо для оратора при виголошенні промов. Такі займенники є «будівельним матеріалом» для промов, а звернення до них посилює експресивне забарвлення мови. Вони допомагають оратору економніше висловлювати думки, уникати зайвих повторень, робити мову різноманітнішою. З їхньою допомогою створюється самопрезентація автора, спрямована на формування довіри, а також «ефект присутності» адресата в описуваних ситуаціях.

Література:

1. Вольф Е.М. Грамматика и семантика местоимений / Е.М. Вольф. – М. : Наука, 1974. – 224 с.
2. Голуб И.Б. Грамматическая стилистика современного русского языка : [учеб. пособие для вузов по спец. «Журналистика»] / И.Б. Голуб. – М. : Высшая школа, 1989. – 208 с.
3. Ніколаєнко О.А. Ораторський дискурс у давньому Римі: культурологічний та функціонально-стилістичний виміри (на матеріалі промов республіканської доби) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.14 «Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови» / О.А. Ніколаєнко; Ін-т філології КНУ ім. Т. Шевченка. – Київ, 2012. – 16 с.
4. Тарасова О.Н. Семантические особенности указательных местоимений в современном немецком языке / О.Н. Тарасова // Язык. Культура. Общество. – 2008. – Вып. 1 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://yazik.info/2008-07.php>.
5. Demosthenis Philippicae orationes V et Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta: De pace / Demosthenis. – Frankfurtia. M. : Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 296–313.
6. Demosthenis Philippicae orationes V et Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta : OL I / Demosthenis. – Frankfurtia. M. : Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 121–140.
7. Demosthenis Philippicae orationes V et Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta : OL II / Demosthenis. – Frankfurtia. M. : Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 145–166.
8. Demosthenis Philippicae orationes V et Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta : OL III / Demosthenis. – Frankfurtia. M. : Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 173–193.
9. Demosthenis Philippicae orationes V et Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta : PH I / Demosthenis. – Frankfurtia. M. : Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 204–239.
10. Demosthenis Philippicae orationes V et Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta : PH II / Demosthenis. – Frankfurtia. M. : Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 46–86.

Анотація

М. ПРИШЛЯК. ЕКСПРЕСИВНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЗАЙМЕННИКІВ У ТЕКСТАХ ОРАТОРСЬКОГО ДИСКУРСУ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

У статті досліджено функціонування займенників у текстах ораторського дискурсу Стародавньої Греції на матеріалі політичних промов Демосфена. Проаналізовано особливості вживання вказівних, особових, означальних, неозначених і питальних займенників. Розглянуто виразні можливості та частотність уживання різних видів займенників. Установлено, що займенники в ораторському дискурсі є своєрідним джерелом експресії.

Ключові слова: займенники, стилістичні функції, експресивність, політичні промови, ораторський дискурс.

Аннотация

М. ПРИШЛЯК. ЭКСПРЕССИВНЫЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ МЕСТОИМЕНИЙ В ТЕКСТАХ ОРАТОРСКОГО ДИСКУРСА ДРЕВНЕЙ ГРЕЦИИ

В статье исследовано функционирование местоимений в текстах ораторского дискурса Древней Греции на материале политических речей Демосфена. Проанализированы особенности употребления указательных, личных, определительных, неопределенных и вопросительных местоимений. Рассмотрены выразительные возможности и частотность употребления различных видов местоимений. Установлено, что местоимения в ораторском дискурсе являются своеобразным источником экспрессии.

Ключевые слова: местоимения, стилистические функции, экспрессивность, политические речи, ораторский дискурс.

Summary

**M. PRYSHLYAK. EXPRESSIVE AND STYLISTIC POSSIBILITIES OF PRONOUNS
IN THE ORATORICAL DISCOURSE TEXTS OF ANCIENT GREECE**

The article deals with the analysis of pronouns that operate in the texts of oratorical discourse of Ancient Greece (based on the material of political speeches of Demosthenes). The article reviews the frequency of usage of different types of pronouns. Special attention is paid to the features and usage of demonstrative, personal, indefinite and interrogative pronouns. It is determined that the pronouns in oratorical discourse are the original source of expression.

Key words: pronouns, stylistic features, expressiveness, political speeches, oratorical discourse.